

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
57. Seri / Yıl 2012-[1]

TÜRK HİCİV ŞİİRİNDE RÜŞVET

Prof. Dr. Nihat FALAY

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü

ÖZET

Bu tebliğde hiciv ve rüşvet anahtar sözcükleri çeşitli kaynaklara değinilerek kavramsal olarak ele alınacak. Ayrıca ekonomik bir kavram olan rüşvetin Türk hiciv şiirindeki yeri örnekler gösterilerek açıklanacaktır. Osmanlı-Türk toplumlarında rüşvete ilişkin hiciv örneklerinin gelişimi çeşitli yüzyıllar kapsamında incelenecektir. Bu bağlamda 13-14-15. yüzyıllar, 16. yüzyıl, 17. yüzyıl, 18. yüzyıl, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl kendi özgün yapıları içerisinde sırasıyla ele alınmıştır. Osmanlıda 13. ve 14. yüzyıllardan beri ağır eleştiri, suçlama ve hiciv örnekleri ile dolu olan çeşitli zanaat ve mesleklere ait şiir ve nesir şeklindeki edebiyat yapısı 15. ve 16. yüzyıllarda da devam etmiş, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda bu hiciv giderek artmıştır. 19. ve 20. yüzyılların hiciv örnekleri ise giderek daha bürokratik bir nitelik kazanmıştır. Toplumun üst katmanları ve sınıflarındaki küçük bir azınlık tüketim heveslerine dayalı yüksek hayat standartlarında yaşarken, toplumun orta ve düşük gelirli katmanları ve sınıflarındaki büyük bir çoğunluk ise düşük hayat standartlarında yaşamıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Şiir, Hiciv, Türk Hiciv Şiiri, Rüşvet.

Bribery In Turkish Satirical Poetry

ABSTRACT

In this paper, satire and bribery keywords will be considered as conceptual with reference to various sources. In addition, the meaning of bribery (economical concept) in Turkish satirical poetry will be explained by showing examples. The development of satire examples for bribery at the Ottoman-Turkish societies will be examined within the scope of several centuries. In this context, 13-14-15th centuries, 16th century, 17th century, 18th century, 19th century, and 20th century have been discussed respectively in their original structures. In the Ottoman Empire of the 13th and 14th centuries, literature structure in the form of poetry and prose belong to various crafts and professions, which is full of examples of heavy criticism, blame, and satire continued too in the 15th and 16th centuries, especially this satire has increased in the 17th and 18th centuries. The satire examples of the 19th and 20th centuries have gained more bureaucratic features. A small minority in

the upper layers and classes of the society lives on the high life standards based on their consumption desire, while a vast majority in the middle and low-income layers and classes of the society lives on the low life standards.

Keywords: Literature, Poetry, Satire, Turkish Satirical Poetry, Bribery.

GİRİŞ: Hiciv ve Rüşvet

Bu tebliğde hiciv ve rüşvet anahtar sözcükleri ele alınacak ve Türk hiciv şiirinde rüşvetin yeri örnekler verilerek açıklanacaktır.

Hiciv; geniş açıdan bakılırsa kendine özgü bir edebiyat türü olarak ortaya çıkmıştır. Hiciv kavramı; zemmetmek, kötölemek, hor görmek, çekiştirmek anlamına gelir. Hicivin kavram alanı içindeki “yermek” fiilinden “yergi” kavramı türetilmiştir. Ancak bu yeni kavramın hiciv kavramını tam karşılayamadığı da ileri sürülmektedir (Öngören, 1983: 138). Batı edebiyatında hiciv’in karşılığı “satir”dir.

İslam Ansiklopedisi’nde zemmetmek “Bazen mütereddid ve müstehzîdir ve küfürlü, hatta müstehcen olabilir (İ.A.c.V/I.453) şeklinde açıklanmıştır. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDTS)’nde ise “hicviye, kusur ve ayıbın teşrih ve teşhiri için şiirler hakkında kullanılan bir tâbirdir...Birinin kusurunu ve ayıbını meydana koymak manasına gelen Arapça hecv’den meydana gelmedir...Bu türlü şiir yazarlara heccav denilir” (Pakalın, 1983: c.I, 814). Özkırımlı’ya göre ise hiciv “Bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adı” (Özkırımlı, c.3: 634) dır.

Hiciv’in bir başka türü de, küfür yoluyla (şetm) tacizi ve yıkmayı amaçlayan ve şiir şeklinde görülen sanattır. Burada küfür veya kaba taciz gibi genel ve özellikle vurgulanan bir nitelik hep vardır. Nitekim “Daha çok kişileri amaç tutan yergide, deyiş sertleşerek keskinleşir. Yalnız dokunmakla kalmaz, yerine göre tırmalar, yaralar, sataşır, saldırır. Sertliği ve acılığı oranında kırır, sövmeye kadar varır” (Levend, 1988: c.I, 148-149) açıklamasından, hicivin küfüre doğru kayabilme özelliği bulunduğu anlaşılmaktadır.

Zaten hicivde küfürün ve saldırganlığın yeri sadece halk ve divan ede-

biyatımızda değil, özellikle 17. yy'ın sonlarına kadar batı edebiyatında da görülür ve buna “satir” veya “küfürlü şiir” denir. Bu tür hicivin veya şiirlerin ilk örnekleri Antik Yunan drama yazarı Aristophanes'in M.Ö. 4. yy'daki komedi eserlerinde yer almıştır. Dolayısıyla, bu anlayışın çok eski olduğu ve antik ve çağdaş batı edebiyatı gibi Türk edebiyatında da hicivin belirgin amacının doğrudan veya dolaylı bir saldırıyı içerdiği söylenebilir.

Hiciv edebiyatında genellikle bireylere yönelik bu şiirli saldırı çoğunlukla bireyleri temel hedef almakla birlikte, sosyal sorunların hedef alınması da karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda mevcut düzene karşı işlenen suçlar da hiciv şairlerince bir saldırı nedenidir. Öyle ki, hiciv şairinin mevcut düzenin yanında ve bir anlamda onun koruyucu olduğunu söylemek de mümkündür. Özellikle Türk-Osmanlı divan şiiri geleneğinde hicivin çoklukla sosyal düzene uygun kurum ve insanlara pek yönelmediği ve örneğin sarayın pek hedef alınmadığı söylenebilir (Öngören, 1983: 2). Halk şiirinde ise düzenin kurumlarına ve hatta bazen saraya yönelik eleştirilerin az da olsa örnekleri vardır (Köprülü, 1964: c.4, 542).

Hiciv şiiri edebiyatı konularına bakılırsa; hicivin hedef aldığı bireylerin kendisi dışında, ailesinin de bu edebi saldırının öznesi olduğu bazen görülür. Burada ailenin mezhebi, yoksulluğu, namusu da konu edilebilir. Yergiye tâbi tutulan kişinin vücudundaki bir eksiklik ve aksaklık yanında, hatta cinsel hayatı bile saldırının yapıldığı alanlardır. Örneğin Nef'î, Sihâm-ı Kazâ adlı eserinde erkek bir yöneticiye Kirli Nigar lâkabını takmış ve zaman zaman onu “fahişe” ve “kahpe” olarak nitelendirmiştir (Apaydın, 2001: 20).

Hiciv şairlerinin toplumsal sorunları bazen bireyler aracılığıyla irdelediği de göze çarpar. Bilindiği üzere divan edebiyatının hiciv şairleri, bazen ele aldıkları kişilerin Yahudi, Arnavut, Laz, Kürt vb. hangi milletlerden olduğuna değinerek hiciv etmekte ve bundan çeşitli milletler zaman zaman nasibini almaktadır. Örneğin, Türkler aşağıda görüleceği gibi, divan edebiyatında en çok alay edilen uluslardandır:

“Nedir bildin mi sen âlemde Türk'ü

Ola eğninde kürkü başta borkü

Ne mezhep bile ne din ü diyanet

Yumsa yüzün ne abdest ü taharet” (Levend:1984,696).

eğninde: sırtında, börk: bir çeşit başlık,

taharet: abdest sonrası temizlik

Dini dar kalıplara sıkıştıranlar yine hicivin keskin oklarına muhatap olmuştur. Burada bu tipteki insanların ikiyüzlülüğü ve paraya olan düşkünlüğü hem halk hem de divan şiirlerinde hiciv konusu olmuştur. 19. yy. halk şairi Bağdatlı Rûhi bunları hicvedenlerden biridir (Apaydın, 2001: 34).

Rüşvet; OTDTS’ne göre “...hususî bir maksatla, mukabilinde bir şey temini emeliyle verilirse o zaman hediye rüşvet’ten başka bir şey olamaz” (Apaydın, 1983: c.I, 794) şeklinde açıklanmaktadır.

Yine “hediye, bedava yerine kullanılan bir tâbirdir. Farsça pişkeş’ten bozma olan bu tâbir... öne çekilen demektir, ki armağan, hediye, bedava yani beleş verilen şey manasında (çekmek) maddesiyle kullanılır.” (Pakalın, 1983: c.2, 772-773). Öyleyse “peşkeş çekmek” yapılamayacak bir iş teklif etmek, değersiz ödül, hediye yerinde kullanılan bir deyimdir. Hele bu ilişki, haksız ve kanunsuz bir şeyin haklı gösterilmesi veya cezayı gerektiren bir fiil veya hareketin örtbas edilmesi için para alan ile para veren kişi arasında sözkonusu ise, o zaman rüşvet alana “mürteşi” ve rüşvet verene “raşi” denilir (Pakalın, 1983: c.2, 624).

Rüşvet sözcüğü aynı zamanda rüşvet suçunun aracını da göstermektedir. Şemsettin Sami’nin eseri olan Kâmus-î Türkî’ye göre rüşvet “Bir memura... haksız bir iş gördürmek için verilen ücret ve hediye”dir. Rüşvet sözcüğü aynı zamanda suçun nitelendirilmesini de içerir, çünkü bununla hem rüşveti alanın edindiği hediye ve benzeri çıkarları hem de rüşvet alma veya vermeyi veya her ikisini birden içine alan suç belirtir (Mumcu, 1969: 20).

Rüşvet kavramını hristiyan kilise hukuku açısından irdelersek, bu kavramın önce kilise örgütü içinde kaldığını görürüz. Ne var ki, ortaçağın devlet sistemleri tümüyle teokratik olduğu için, zamanla bu hukukun kilise-dışı ilişkilerde de ilk planda olduğu görülür. Bu bağlamda katolik Roma’da memurlukların alım-satımında rüşvet ilişkileri kiliseye de geçmiştir: kilise bünyesinde yayılan bu bozukluğa simoni adı verilmiştir. Bu adın verilmesinin

nedeni, hristiyanlığın ilk devirlerinde Simon Magus'un, havarilerin ruhanî makamını satınalmak istemesidir. Simoni kavramının içine zamanla, para ile günah çıkartma suçu da girmiştir (Mumcu, 1969: 43).

İslam hukukunun ana kaynağı olan Kur'an'da bazı suçların cezalarının saptanmış olmasına karşın, rüşvet suçu bunların arasında yoktur. Ne var ki, V. Sure'nin 63. ve 64. âyetlerinde "suht" kavramı geçmektedir, ki bu kavram rüşvet anlamında sayılır. Suht (haram) yemek, rüşvetle bir çağrışım yapmakla birlikte, bu kavram Arapça'da geniş bir anlama sahiptir ve içine sadece rüşvet değil, hukuken yasak olarak edinilmiş herşey girer. Ayrıca bu sözcüğün Aramice ve İbranice'deki sohad olarak kullanılış şekli, her iki dilde de rüşvet yerine kullanılan sözcük ile Arapça'daki suht'un aynı kökten geldiğini gösterir (Mumcu, 1969: 182-186).

Antik Roma'da rüşvetin iki temel nedeni vardır: Birincisi, yüksek memurların yaptıkları masrafları çıkarma güdülerini, ikincisi ise aristokrasinin rüşvet ile her işi yaptırılmaya çalışmasıdır (Mumcu, 1969: 36-38).

Antik Roma'da Cumhuriyet döneminde (M.Ö.5.yy.-M.S.1.yy.) bilinen ilk hukuk derlemesi olan Oniki Levha Kanunu; rüşvet alanı, yargıç da olsa ölümle cezalandırıyordu. Roma hukukunda sadece rüşvet olarak verilmiş şeyler değil, memurluk görevlerinin kötüye kullanılması nedeniyle alınan her şey geriye istenebiliyordu (Umur, 1979: 182). İmparatorluk döneminde; değersiz şeyler dışında devlet görevlilerinin hediye kabul etmeleri defalarca yasaklanmıştır. Bu dönemde getirilen en önemli yenilik, rüşvet verenin, toplumsal düzeni bozan bir tecavüz suçu işlemiş sayılmasıdır (Umur, 1983: 51).

Bizans'ta zengin bir saray ve başkentle beraber, çok çeşitli sosyal ve iktisadi özelliklere sahip olan yoksul bir taşra bir arada yaşamıştır. Bu yapı içinde, zengin saray kendi ihtiyaçları için eyaletleri hep soymuş ve bunda da rüşvetin önemli bir rolü olmuştur. Dolayısıyla Bizans yönetiminin rüşvetsiz bir dönemi olmamıştır. Harç ve ücret gelirlerinin çok yüksek olması yüzünden maliye memurlukları ve sarayın askerlik makamları satılır olmuştur. Bizans'ın taşra eyaletleri ise doğrudan askerî ve sivil kuvvetlerin işbirliği sonucu daha da insafsızca soyuluyordu (Mumcu, 1969: 80-82). Bir Bizans halk ozanı;

“Üç şey devletimizi çökertti;

Kıskançlıklar birincisi,

Sonra gelir para hırsı,

Boşuna kuruntu ve kendini aldatmaktır üçüncüsü.” (Mumcu: 1969,82)

demıştır.

Osmanlı-Türk Toplumlarında Rüşvete İlişkin Hiciv Örneklerinin Gelişimi

Osmanlı-Türk toplumlarında halk ozanlarının yergi, taşlama ve hiciv açısından çeşitli yüzyıllarda gösterdiği gelişim hayli dalgalı olmuştur:

13. ve 14. yy. şairi Yunus Emre'den etkilenerek tasavvufa ve batınî inançlara yönelerek boy gösteren halk ozanları, tekkelerdeki orijinal “nefes”leri okumaya başlamış, sonra ilahiler, nutuklar ve hikmetlerden oluşan (Köprülüzade, 1930: VI) bu anlayıştan daha sonra sıyrılarak önce 15. ve 16. yy.'larda ortaya çıkmışlardır. Mevcut üretim ilişkilerinin karmaşıklaşması nedeniyle de tekke ozanlarının dışında yeni ozan tipleri oluşmuştur. Yunus ile başlayan bu gelişim Kaygusuz Abdal ile daha da yerleşmiş ve Pir Sultan Abdal ve Hatayî ile din dışı öğeler en uç noktasına varmıştır.

17. yy.'da Gevherî, Caferoğlu, Kul Nesimi gibi ozanlar yetişmiştir. Bunlardan özellikle halkın sorunları ile ilgilenen köy ve boy ozanları, yoksul köylülük içinden çıkan gerçek ozan kişiliğini simgelerler. Halk yığınlarının gereksinimlerini ve şikayetlerini dillendirdikleri gibi, uyarma ve uyandırma işini de yürütmüşlerdir.

18. yy. ozanları nitelik bakımından önemli eserler vermemişler ise de, toplumsal eleştiri bu çağda daha fazladır. 17. yy.'ın “güzelleme”lerinin inceliğine karşın, 18. yy.'da dil, işlem ve konu bakımından ustalıklı eserler ortaya çıkmıştır.

Yunus Emre'den başlamak üzere çeşitli yüzyıllarda ve farklı üsluptaki hiciv şairlerinin ve şiiirlerinin rüşvetle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili bulduğumuz örnekleri aşağıda verilemektedir:

13-14-15. Yüzyıllar

Yunus Emre

Şiirlerinde, toplumsal bunalımı ve çöküntüyü vurgulamış ve sosyal kurumları, ekonomik ilişkileri, değer yargılarını yansıtmıştır (Başgöz, I. 1999: 32-36, 49, 65). Bu yansıtmayı semboller, soyut imgeler ve nakışlar halinde yapmıştır:

*“Ulu ođlu tama eyi iş etmez
Cihan mülkü onun olursa yetmez.”*

tama: tamah, açgözlülük

Yunus bazen de, semboller ve soyutlamalar kullanmadan toplumsal dokuyu doğrudan anlatmıştır (Başgöz, I. 1999: 76, 106-107):

*“Kimi avrat ođlan sever,
Kimi mülk ü hânümân sever,
Kimi sermaye dükkân sever,
Bu dünya halden haledir”*

*“Ben dervişim diyenler haramı yiyenler
Haramın yenmediği ele geçinceymiş”*

hânümân: evbark, ocak.

Konumuz açısından önemli olan; Yunus’un şiirinde “temelini attığı bu yergi nakışı, kendinden sonra gelen halk şairleri, derviş şairler ve az sayıda divan şairince de izlenmiş... günümüze kadar sürüp gelmiş” (Başgöz, I. 1999: 108) olmasıdır.

Karacaoğlan

Anadolu’da Y. Emre gibi benimsenmiş olan en eski halk ozanıdır. Doğum

yeri hakkında Erzurum, Kırşehir, vb. söylenti ve tahminlerin bulunduğu Karacaoğlan'a ilişkin incelemeler O'nu "15. yy. sonlarına kadar götürmekte, 16. yy.'da bu adı taşıyan bir şairin yaşadığını göstermektedir" (Karaer, ?: 35, 37).

"Yunus Emre için öteki dünya ve Tanrı sevgisi ne ise, Karacaoğlan için de bu dünya ve insan sevgisi odur" (Karaer, ?: 43). Karacaoğlan'ın şiirinde dinî etkiler hemen hemen hiç yoktur denilebilir:

*"Bu dünyada adam oğluyum dersin
Helâli haramı durmayıp yersin
Yeme el malını er geç verirsin
İğneden ipliğe sorulur birgün."*

xxx

*Ustalar yapıyı tersine yapar
Esnafı işine hileler katar
Zamane kadısı altına tapar
Doğru hak şeriat sürülmez oldu*

16. Yüzyıl

Bu yüzyılın en bilinen şairleri Pir Sultan Abdal ve Fuzulî'dir.

Pir Sultan Abdal

Alevîler tarafından Nesimî, Hatayî(Şah İsmail), Fuzulî, Kul Himmet, Yeminî ve Viranî gibi yedi büyük şairden biri sayılır (Gölpınarlı, 1969: 5). Asıl adı Haydar'dır. 16. yy. başında doğmuş ve 1560'larda, Osmanlılara karşı bir ayaklanma düzenlemeye kalktığı için 1580'lerde vali olan Hızır Paşa tarafından Sivas'ta asılmıştır (Gölpınarlı, 1969: 9 ve Eyüpoğlu, 1977: 43).

*"Bir kişi gayetle sevse pirini
Osmanlılar talep eder malını
Süremedim erkânsızın yolunu*

Bu yıl bu yayladan Şah'a gideriz

Koca başlı Koca kadı

Sende hiç din iman var mı?

Haramı helali yedin

Sende hiç din imam var mı?"

Fuzulî

16. yy'ın en büyük şairi olan Fuzulî'nin Şikayetnamesi, mensur (düz yazı) hiciv alanında edebiyatımızdaki nadir yapıtlardan biridir. Bu yapıtta 16. yy.'daki iktisadi yozlaşmanın ahlakî çöküntüye yol açtığı, herkesçe bilinen ve çok özlü şekilde şöyle belirtilmiştir:

*"Selam verdim rüşvet değüldür deyu almadılar,
hüküm gösterdim faidesüzdür deyu mültefit olmadılar!"*

Latifi

16. yy.'daki yozlaşmanın, daha sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiş olmasının ipuçlarını, rüşveti hem iktisadi hem de ahlakî sorun olarak işleyen, din adamlarının bile paraya, çıkara düştüğünü belirten Latifi, Tezkeresi'nde konuyu açık olarak vurgulamıştır:

*"Eline zer alup varsan efendi gel buyur derler
Eğer destin tehî varsan efendiyi uyur derler"*

zer: altın, dest:el, tehî:boş

17. Yüzyıl

Bir taraftan en eski hiciv şairi Nefî, diğer taraftan divan şairi Nabî ve bürokratlar Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve Gelibolulu Mustafa Âli tarafından yapılan yorumlar konumuz açısından dikkat çekicidir:

Nefî

Kasideleriyle dönemin yöneticilerini, padişahlarını övmüş, bir kısmını da usta hicivleriyle yermiş olan Nefî, sadrazam Bayram Paşa hakkında yazdığı çok ağır bir yergi yüzünden boğdurularak denize atırılmıştır. Hasankale bölgesi beylerinden olan babası, Kırım Hanı'nın yanında bulunmuştur. Tatar Hanı nedeniyle de şu hicivi yapmıştır:

*“Soyardı nal’ini ölmüş eşeklerin yolda
Virirdi nam ü piyaza konunca her hana.”*

nam ü piyaza: ekmek ve piyaz, han: konak.

Kazak Abdal

17. yüzyılın ifade biçimi çok sert olan halk ozanı K. Abdal'ın küfüre varan bazı deyişleri halk şiirinin gerçekliğine bir örnektir:

*“ Dağdan tahta indirenin
Iskatına oturanın
Mezarına götürenin
İmamın da anasını.”*

iskat: hükümsüz kılma.

Nabî

Nabî devlet örgütünün üst kademelerinde bulunmuştur. Devlet işlerinde rüşvet ve yolsuzlukların yakın bir yorumcusu olmuş, kadıların ve devlet görevlilerinin rüşvete bulaşmasını hicvetmiştir:

*“ O tehi dest ki rüşvet vermez
Kadı davacıya növbet vermez*

xxx

Vermezdi kimse kimseye nan minnet olmasa

Bir maslahat görülmez idi rüşvet olmasa.”

tehi: boş, dest:el, növbet: sıra, nan:ekmek
minnet:borçluluk, maslahat:iş

*“Akçadur matlabı hep hükkâmun
Neylesün merhametin îmânun
Yarayan anlara rüşvetle yarar
İlm ü irfân u salâhı kim arar.”*

matlab:istek, hükkâm: yöneticiler, salâh: bağlılık.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa

Defterdar olarak da tanınan Mehmet Paşa, 1717’de devlete hakaret ve padişah hakkında kötü söz söylemekle suçlanmış ve (elli) yıl hizmet ettiği devletin emri ile idam edilmiştir. Devletin mali uygulamasına ilişkin temel aksı oluşturan şu mısraları meşhurdur:

*“Mülk durmaz eğer olmazsa rical,
Lâzım amma ki ricâle emval.
Mal tahsili raiyetten olur,
Bağ u bostan ziraetten olur,
Adldir asl-nizam-ı âlem,
Adlsiz saltanat olmaz muhkem.”*

mülk: devlet, ricâl: yöneticiler, emval: mallar,
raiyet:yönetilenler, adl: adalet, nizam-ı âlem: dünya düzeni,
muhkem: sağlam.

*“Malı çok itme, hazer eyle azabından hem
Renci artar ağır olduğça yükü hammalın”*

hazer eylemek: çekinmek, renc:çile.

Gelibolulu Mustafa Âli

17. yy.’ın eşine az rastlanır özellikteki Ziyafet Sofraları adlı eserinde şair, bir yandan devlette görevler yüklenmiş olan kimseleri tanıtmakta bir yandan da onları eleştirmektedir. Şairin anlatışında, okuyucuyu tedirgin eden bir “çıplaklık” vardır (Gökyay, 1978: 19,21 ve Âli, 1978).

*“Nukud-i rüşvetile mansıp aldı kadiler
Sahih olur mu ki ettikleri nikah-ı âmim.”*

nukud-i rüşvet: rüşvet parası, mansıp: makam
sahih:doğru, am:kapsama.

*“Her kimin olsa rüşveti kâmil
Eden oldur vezâreti hâsıl.”*

kâmil:olgun, veâret:vezirlik, hâsıl: çıkmak.

18. Yüzyıl

Bu yüzyılda, nitelik açısından önemli eserler verilmemiş olmakla birlikte, toplumsal eleştirinin fazlalığı dikkati çeker. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Kabasakal Mehmed

Osmanlıda yoksul halkın ve reayanın iktisadi zorluklarını anlatan gerçekçi şiirler yazan şair, soyguncuların ve adamlarının çalışan sınıfa yaptıklarını anlatır. Ne var ki, kurtuluşu yine de bürokratlardan ve egemen sınıflardan beklemektedir:

*“Yiyiciler akçe ister zaleme
Verilen malımız gelmez kaleme
Perişanlık şayi oldu âleme
Kullarına imdat kılın efendim.”*

zalem: kıyıcı, şayi olmak: yayılmak.

Sâdık

Yöneticiler eliyle soygunu, baskı aracı olan orduyu padişaha şikâyet etmekle çözüm arayan Sâdık, ordunun artık yenilmeye başlayınca yöneticilerin dış dünya yerine, artık ülke sınırları içindekilere yüklenmesini gündeme getirmiş ve eleştirmiştir:

*“Bölük sipahileri otluk satar
Ordu-yı hümâyun mandaya bakar*

xxx

*Orduda kurmuşlar bir döner dolap
Nâmımız çağrışır Şam ile Halep
Kulların çağrışır şerbetle salep
Asker pestilcidir bil padişahım.”*

19.Yüzyıl

Bu yüzyılda gerek halk ozanları ve divan şairleri gerekse bürokratlar ve düşünürler önemli sayıda hiciv ve yergi şiirleri ortaya koşmuşlardır. Eleştirilerin yöneticilere yöneltildiği ve toplumsal koşulların ağırlaştığı belirtilerek, gerçek yaşamın yorumlandığı görülür. Burada, halk şiirlerindeki gerçekçiliğin hem divan şairlerini hem de bürokratları ve düşünürleri etki altında bıraktığı açıkça söylenebilir (Zelyut, 1982: 134):

Seyranî

19. yy.’ın en büyük halk ozanı olup, gerçek yaşamdaki olayları ve süreci çok iyi ve açıkça yansıtmaktadır. Ozanın, şiirlerinde özellikle rüşvet aç-

sından hicvettikleri, varlıklı ve yönetici sınıftan kişilerdir. Şairin bireysel nitelikte gibi gözüken şiirleri bile toplumsal bir özü yansıtır:

*“Değil şimdi araula
Padişahlık para ila
Sikke ile turaula
Muhtaç sanma söze beni*

*Rüşvet ile yazar hakim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Kimse bilmez oldu sözü sohbeti
Bozuldu sikkenin tucuna kaldık”*

hüccet: delil, tuc: tunç

*“Kadının rüşvetle hüccet yazması
Sonra dönüp hüküm bozması
Yıkılan binanın birden tozması
Asıl sermayenin topraklığından.*

*Niçin garip oldu hükm-ü şeriat
Kadının müftünün yediği rüşvet
İçkiden zinâdan cahile nevbet
Vermiyor hafız-ı kur'an olanlar.”*

nevbet: nöbet.

*“Küçük lokma ile dolmaz avurdu
Ne yaman insanı kasti kavurdu
Cihanın külünü göğe savurdu
Geçti sadarete hayvan olanlar.”*

sadaret: başbakanlık

Ruhsatî

19. yy. gerçekliğini yansıtan, gözlem gücü yüksek bir ozan olan şair, aynı zamanda rüşvet ile dolaylı özel mülkiyetin ve zenginleşmenin nasıl olduğunu ve bu yolla edinilen mülkiyetin genelde yoksullaşmanın nedeni olduğunu ve bazı zenginliklerin haksız yollarla kazanıldığını açıklar:

*“Anadan doğunca kürkün var mıydı
Uryan gelmedin mi börkün var mıydı
Torba torba mecdiyen var mıydı
Tükenmez parayı sana kim verdi.*

*Dinle Ruhsatî’yi ne deyem sana
Sana bir öğüttür sanma ki çene
Çalışmayla verse verirdi bana
Bu köşkü sarayı sana kim verdi.”*

Dertli

Dertli, bir alevi olduğu için bir imam tarafından şeytanlıkla suçlanır. Ozana göre ise şeytan, düzenin savunuculuğunu savunan kadıların içinde yatmakta olup, onlar rüşvete ve harama düşkündür:

*“Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez*

Şeytan bunun neresinde”

diyerek sazı aracılığıyla cevap vermiştir.

Serdarî

Toplumdaki yoksulluk ve kötülüklerin kaynağının yöneticiler olduğunu gösteren ozan, şiirlerini sert bir dille yazmıştır:

*“Tahsildar da çıkmış köyleri gezer
Elinde kamçısı fakiri ezer
Yorganı döşeği mezatta gezer
Hasırdan serilir çulumuz bizim.*

*Serdarî halimiz böyle n’olacak
Kısa çöp uzundan hakkını alacak
Mâmurlar yıkılıp viran olacak
Akibet dağılır ilimiz bizim.”*

Dadaloğlu

Bu yüzyılın toplumsal niteliği ağır basan şiirleriyle tanınan şairi, topluma yük olan kişileri hicvetmektedir:

*“Okuduğun tutmaz oldu âlimler
Kalktı da adalet arttı zulümler
Terlemeden mal kazanan zâlimler
Can verirken soluması zor imiş.”*

Hatîfi

Din kurumlarının maddî çıkarlar uğruna kullanılması Hatîfi’nin hicviyelerinin odağını oluşturur. Uzun hicviyesinde, bağlı olduğu dergâhta, dergâh şeyhinin açgözlülüğünü anlatır (Nüzhet, 1930: 175, 178).

“Gerek eşya gerek nakdi mevcudu

Aşırdı kim yoktur haddü pâyani

xxxx

Şayet bir taraftan gelse beş para

Mutlak Şeyh Efendi alırdı ani

Taam içre beş parmağın daldırır

Eline geleni kapıp kaldırır

Sofrada aç kurt gibi saldırır

Zannerdersin yutacaktır sahani.”

hâd: sınır, pâyan:son, taam:yemek.

Mustafa Talip Efendi

Çeşitli kaymakamlık, malmüdürlüğü ve muhasebeciliklerde bulunmuş bürokratlardandır. Burada Diyarbakır Valisi olarak atanan bir bürokrat hicvedilmektedir:

“Cenab-ı Lofçalı Derviş Paşa

Ki olmuş irtişa'dan bay efendi

Diyar-ı Âmid'a geldikte vali

Sayıldı mâli beş yüz tay efendi”

irtişa: rüşvet, Diyar-ı Âmid: Diyarbakır.

Ziya Paşa

Şair, siyasi çevrelerin yakınlarında bulundu. Elçilik, müfettişlik, muk-tasarırlık gibi üst düzey görevler yaptı ve devletin üst düzey yetkilileriyle anlaşamadığı için zaman zaman işsiz kaldı. *Zafernâme*, onun edebî rakibi ve düşmanı Âli Paşa üzerinde yoğunlaşmış olan bir hiciv eseridir. Âli Paşa yanında Fuad Paşa, Mustafa Fazıl Paşa vb. dönemin devlet yönetiminde

önemli kişilerin adlarının anıldığı bu eser, Türk-Osmanlı hiciv şiirinde, daha önce benzeri görülmemiş niteliktedir ve batılı anlamda ilk “satır” örneğidir (Apaydın, 2001: 55-57, 77-78, 104).

*“Fukara zamm’ile vergisi olunmaz ta’ciz
Sanma a’şar ile ağnam rüsûmun nâçiz
Buldu gûya yeni bir mâden-i sîm ü ibrîz
Tuz tütûn resme girip oldu hazine lêb-rîz”*

ta’ciz: rahatsız etmek, nâçiz: değersiz,
sîm ü ibrîz: gümüş ve altın, lêb-rîz: ağzına kadar dolu.

*“Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-düz palan ursan eşek yine eşektir.”*

bed-asla: kötü yapı, necâbet: ululuk,
zer-düz: altından yapılmış.

*“Hüner iş bilmemek humk u cehâlet kârdânlıktır
Dirâyet âciz aldatmak, zerâfettir yalan şimdi.”*

humk: ahmaklık, kârdân: işbilir, dirayet: kavrayış.

Eşref

Şair Eşref “ Divan edebiyatının son hiciv şairi sayılabilir. Yergilerinde fazla ileri giderek, ele aldığı kişileri yerden yere vurması...saldırılarının kişisel düşmanlıktan uzak olması, taşlamaların toplumca benimsenmesine yol açmıştır” (Yücelen:1973,412).

“Vükelâyı sıraya çeksen eğer, zâhir olur:

Kimi hürsüz, uğursuz, kimi nâdan gibidir

xxxx

*O da maliyede vaktiyle çevirdi halezon
Para, indinde dîn ile îman gibidir.”*

zâhir olur: ortaya çıkar, nâdan:cahil,
indinde: yanında.

*“Batarsın bir ticarethâne açsan, olsa sermayen
Fehim Paşa gibi alçaklara i'tâ-yi rüşvetten.”*

i'tâ-yi rüşvet: rüşvet vermek.

*“Rakibinden mukaddem davranıp birkaç kuruş kıstır,
Polislerden eğer bir yerde istimdâd lâzımsa.
Ne mutlu ahz-ı rüşvet asrımızda bir şikâr oldu,
Yeter ehl-i hükümet, millete seyyâd lâzımsa.”*

mukaddem: önce, istimdâd: yardım, ahz-ı rüşvet: rüşvet alma,
ehl-i hükümet: hükümet adamları, sayyâd: avcı.

*“Rüşvetin bir kapısı kapansa, farazâ,
Bin kapı açması zâtınca yine emr-i yesir.”*

emr-i yesir: kolay iş.

*“Resm-i tahlifin şümûlü olmadı valilere,
Çok yemiş de onların karnı yemine tok mudur?
Yoksa valilerde ümmîd-i sadakat yok mudur?”*

resm-i tahlif: yemin adedi, şümûl: kaplama,
ummîd-i sadakat: sadık olma umudu.

20. Yüzyıl

Bu yüzyılda, hem geleneksel çizgiyi sürdüren şairler hem de toplumcu halk ozanları toplumsal hiciv öğeleri içeren yapıtlar üretmiştir. Yalnız, toplumsal üretim yapısının ve dokunun daha karmaşık olması nedeniyle, şiirlerin içeriği hem daha rafine hem daha uygar nitelikler taşımıştır. Şiirler kapitalist yapının izlerini ve eleştirisini içermektedir. Bu da doğrudan veya dolaylı olarak rüşvetin varlığını anlatmaktadır:

Huzurî

Ozan, paranın olumsuz etkilerini göstermekte ve para olmadan hiçbir şeyin yapılamadığını belirtmektedir:

*“Kesende yok ise köprüden geçme
Tezden tutulursun bir yana kaçma
Parasız hükümet kapısın açma
Kadı, müftü emr ü ferman paradır:*

xxxx

*Cümlesinin haram devleti malı
Arama onlarda ehl-i kemâli
Terbiyeden sıfır edepten hâli
Edepsiz hayasız pir ü civanı.”*

ehl-i kemâl: olgun insanlık, hâli: boş, uzak

pir ü civanı: yaşlısı ve genci.

Ali İzzet

Devletin temsilcisi olan yöneticilerin yaptıklarını hicveden ve burada muhtar sembolünü kullanan şair, bunlardan kurtulmanın yolunu yine devlete başvurmakta bulmaktadır:

*“Köyü harap etti baykuş ötüyor
Hırsızlar başkanı şakavat muhtar
Padişahlar gibi alıp satıyor
Memleket düşmanı hıyanat muhtar.*

*Beşyüz lira mektep parası n’oldu
Dört yüz elli lira anamdan çaldı
Köyün bütçesini yarıya böldü
Az paraya etmez kanaat muhtar.”*

şakavat: haydutluk, hıyanat: ihanet.

Âşık İhsanî

1960 ve 1970’lerin popüler halk şairi olan İhsanî, kapitalist sistemi ve yolsuzlukları eleştirmiştir (Âşık İhsanî, 1966):

*“Düzenbazlar ellediler devleti,
Talan var ha beyler, talan var talan.*

xxx

*Bir hiç iken iki yılda milyoner
Olan var ha beyler, olan var olan.”*

Tevfik Fikret

1867’de İstanbul’da doğan T. Fikret toplumdaki kötülüklerin, haksızlıkların, zulümlerin kalkmasını arzulamış ve Sis, Tarih-i Kadim, Doksan Beşe Doğru, Ferda gibi şiirlerinde bu düşüncelerini yansıtmış ve rüşvet ve yolsuzluklar konusunda dikkat çekici ifadeler kullanmıştır (Kadir, 1970: 5-17). Özellikle Doksan Beşe Doğru şiiri çok iğneleyicidir:

*“Hâlâ sıyrıtan dişlere hep lokma-i in-âm
Hâlâ taraflıyet, hasebiyyet, nesebiyyet
Hâlâ “bu senindir, bu benim” kısmeti carî.”*

lokma-i in-âm: menfaat lokması, hasebiyyet: soydaşlık,
nesebiyyet: akrabalık.

T. Fikret, Han-ı Yağma şiirinde bilinen evrensel çıkışını yapmıştır:

*“Verir zavallı memleket, verir ne varsa, mâlini,
Vücudunu, hayatını, ümidini, hayalini,
Hemen yutun, düşünmeyin haramını, helâlini.*

xxx

*Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın giderayak:
Yarın bakarsınız söner, bugün çatırdayan ocak,
Bugün ki mideler kavî, bugün ki çorbalar sıcak,
Atıştırın, tıkıştırın, kapış kapış, çanak çanak...
Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştiha sizin
Doyunca, tıksırınca, patlayıncaya kadar yiyin.”*

kavî: güçlü, han-ı iştiha: büyük iştah.

Nâzım Hikmet

20. yüzyılın en büyük Türk şairi, şiirlerinde iktisadî yaşamın bireysel

ve toplumsal açıdan yarattığı sorunları oya gibi yansıtırken, gizli ve açık tarihsel yorumlar yapmış ve özellikle Memleketimden İnsan Manzaraları adlı eserinde bir anlamda yaşamın röntgenini çekmiş ve gizli-açık rüşveti hicvetmiştir (Hikmet, 1970).

*“Bir yandan vatani satıp
bir yandan da böyle bahsettiler.
Vatan sevgisi mi bu hergelelerde?
Hangi vatan sevgisi?
Sandalya, depo, fabrika, çiftlik, apartman sevgisi,
Mülkünü, sermayesini al
sandalyasını çek altından,
heriflerde düşman toprağı olur vatan.
Bütün tarih boyunca bu böyle.*

*“Kim bu Ali Kemal”
“- Gazete muhabiri.
İngilizden para alır.
Adamıydı Halifenin
Gözlüklü
şişman
Kan damlardı kaleminden
fakat murdar
fakat pis bir kan.”*

xxxx

*“Açık konuşalım seninle:
Satılabilir misin?
Hayır.*

Ayda beş yüz verseler?

İmkânı yok.

Yedi yüz?

Tehlikesiz,

Kırmadan haysiyetini?

Küçük, âlimane fıkralar,

tarafsız makaleler için?

Evet.

Mümkün.

Hayır.

Bu ajanlıktır.

xxxx

Ve hepsi Nuri Cemal gibi

kafalarının gücünü satarak geçiniyor

ve birbirlerinin yüreğini, etini,

haysiyetini yiyordular.

SONUÇ

13. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu Selçukluları'na tabi olarak kurulan Osmanlı Beyliği, doğaldır ki baştan beri genellikle Selçuklu yönetim kurallarına da bağlı olmuştur. Ancak sonraları devlet örgütlenmesi tamamlandıkça, bir dizi iç ve dış etkilerle ve özellikle Büyük Selçuklu Devleti'ndeki rüşvet uygulamasının uzantıları sonucu sosyal ve iktisadi bozuklukların yaşandığı görülmüştür.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde devlet örgütünün zayıf olması nedeniyle rüşvet de pek yaygın olmamıştır, fakat bazı kaynaklar rüşvetin varolduğunu belirtmektedir. Bunlara göre; daha Orhan Bey zamanında Bursa Kadısı, askeri örgütün yaya sınıfını kurduğunda rüşvet almıştır. Daha sonraki yüzyılda Yıldırım Beyazıt zamanında ise kadıların rüşvetçiliği artmış, zorlayıcı önlemler alınmış ve "bakı kulları" adlı bir örgüt aracılığıyla

sıkı denetim uygulanmış ise de, adalet işlerine yine rüşvetçilik girmiştir. 2. Murad'ın veziri Çandarlı Halil Paşa tarafından rüşvet alınmasının doğal karşılığında dair söylentiler çıkmıştır. Kanunî Süleyman'ın son dönemlerinde rüşvet devlet örgütünün hemen her alanında yaygınlaşmıştır. 17. yüzyılın genel niteliği, rüşvetin iktisadi sistemde yine yaygınlaşması ve kabulüdür. Öyle ki, Sultan İbrahim döneminde rüşvetçilik çok artmış ve zamanla devletin çöküşünü hazırlayan nedenlerden biri olmuştur. Bir yoruma göre, rüşvet öylesine yaygınlaşmıştır ki, devlet yönetiminin temelini oluşturan dinsel (şer'i) hukuk ile örfî ve ulusal gelenekler önemlerini kaybetmişlerdir (Karal, 1941: 45).

Önemli olan; yaygınlaşan rüşvete ilişkin şikayet ve rahatsızlıkların giderek artmasıdır. Buradaki temel neden, Osmanlı'nın 16. yüzyıldan beri iktisadi-siyasal gerilemesi ile ilgilidir. Çünkü doğu ticareti; Akdeniz'in önemini kaybetmesi ve Dünyada yeni ticaret yollarının bulunması sonucu gerilemiş, dış ve uzak pazarlarla iş gören tüccarın ise giderek iç ticarete ağırlık vermesine ve küçük esnaf ve küçük zanaatkâr olmalarına yol açmıştır. Öte yandan Osmanlı devletinin siyasal gerilemesi ile yeni toprakları fethetme ve ekonomiyi canlandırma olanağı kapanmış, aksine toprak kaybına uğramış ve dış alemde rant kaynakları tıkanıkça, bir kısım yeniçeri ve sipahiler esnaflığa yönelmiştir (Ülgener, 1950: 391-392). Bu esnaflaşma, özellikle "yeni esnaflaşan" kesimin büyük çoğunluğunu yasal yoldan kazanamadıkları gelirleri kural-dışı yollarla aramaya yöneltmiştir. Oluşan bu sosyal ve psikolojik ortam, bunun karşılığında bürokratik kesimin de rüşvete yatkınlığını kendiliğinden yaratmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, Osmanlıda çeşitli zanaat ve mesleklere ait şiir ve nesir şeklindeki edebiyat 13. ve 14. yüzyıllardan beri ağır eleştiri, suçlama ve hiciv örnekleri ile doludur. Bu yapı ve süreç 15. ve 16. yüzyıllarda da devam etmiş, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda giderek sertleşmiş ve en üst düzeye erişmiştir. 19. ve 20. yüzyılların hiciv örnekleri giderek daha bürokratik bir nitelik kazanmıştır.

Toplumsal yaşamın üst katman ve sınıflarında küçük bir azınlık, ayrıcalıklı bir hakim statüye erişmiş ve tüketim hevesine dayalı bir dünya oluşturmuşken, toplumun orta ve düşük gelirli sınıfları ise yaşamın olanaklarından en az yararlanan kesimi oluşturmuştur. Bu durum 16. yüzyıl şairi Taşlıcalı Yahya'nın, yüzyıllarca önce belirttiği gibi (Ülgener, 1951: 23):

“Geçinir bir dilim ekmekle fakir,

Yedi iklimi yiyip doymaz emir.”

dizeleriyle de apaçık anlatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Âli, Gelibolulu Mustafa (1978): **Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları**, 2. Cilt. (Haz: O.Ş. Gökyay), İstanbul, Tercüman 1001 Eser.

Apaydın, Mustafa (2001): **Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa**, Ankara, Kültür Bakanlığı.

Âşık İhsanî (1996): **Yazacağım**, İstanbul, İstanbul Matbaası.

Başgöz, İlhan (1999): **Yunus Emre** (inceleme-şiirlerinden güldeste), 3. Cilt, İstanbul. Cumhuriyet Gazetesi.

Eyüpoğlu, Sabahattin (1977): **Pir Sultan Abdal**, İstanbul, Cem Yayınevi.

Gökyay, Orhan Şaik (1978): “Önsöz”, **Gelibolulu Mustafa Âli’nin Ziyafet Sofraları**, Cilt I., İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1969): **Pir Sultan Abdal: hayatı, sanatı, eserleri**, Cilt I., İstanbul.

Hikmet, Nâzım (1970): **Memleketimden İnsan Manzaraları**, İstanbul, De Yayınevi.

İslam Ansiklopedisi (1977), cilt V.

Kadir, A. (yenileştiren) (1970): **Bugünün Diliyle Tevkif Fikret**, (yer yok), Alfabe Matbaası.

Karaer, Mustafa Necati (tarih yok): **Karacaoğlan**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.

Karal, Enver Ziya (1941): “Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin yapılan Teşebbüsler”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, I/I, Haziran.

- Köprülü, M. Fuad (1964): **Saz Şairleri**, cilt IV., Ankara, Mili Kültür Yayınları.
- Köprülüzade, M. Fuad (1930): “Bektaşî Şairleri”, S. Nüzhet’in **Bektaşî Şairleri** içinde, İstanbul, Devlet Matbaası.
- Levend, Âgah Sırrı (1988): **Türk Edebiyat Tarihi**, cilt I., Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Mumcu, Ahmet (1969): **Osmanlı Devleti’nde Rüşvet (özellikle adlî rüşvet)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Nüzhet, Saadettin(1930), **Bektaşî Şairleri**, İstanbul, Devlet Matbaası.
- Öngören, Ferit (1983): **Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi**, Ankara, Türkiye İş Bankası.
- Özkırımlı, Atilla: **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt 3.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983): **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3 Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Umur, Ziya (1979): **Roma Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Umur, Ziya (1983): **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Ülgener, Sabri, F. (1950): “14’üncü Asırdan Beri Esnaf Ahlakı ve Şikayeti Mucip Bazı Halleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. 11. cilt, Ekim 1949-Temmuz 1950, No. 1-4.
- Ülgener, Sabri, F. (1951): **İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi: 55.
- Yücelen, Hilmi (1973): **Türk Mali Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyecî Şairler Antolojisi**, İstanbul, Nilüfer Matbaası.
- Zelyut, Rıza (1990): **Halk Şiirinde Gerçekçilik**, Ankara, Ankara Yayın Üretim Kooperatifi (AYKO).